

MARIUSZ R. DROZDOWSKI

<https://orcid.org/0000-0002-2132-9687>

Uniwersytet w Białymstoku (Polska)

University of Białystok (Poland)

Spóźniona miłość – Iwan Mazepa i Motria Koczubej w świetle świadectw historycznych

Streszczenie

Artykuł koncentruje się na ukazaniu romansu Mazepy i Motrii Koczubej na podstawie istniejących źródeł. Prezentuje okoliczności nawiązania bliższej relacji między Mazepą i Motrią, rozwój burzliwego romansu i jego konsekwencje. Zostały przeanalizowane listy Mazepy do Motrii, które ukazały nie tylko siłę uczucia, jakie żywił on do swej wybranki, ale także jego niezwykle bogatą osobowość. Wydaje się, że romans z Motrią, który był wykorzystywany przez Moskwę oraz jej zwolenników do skompromitowania hetmana kozackiego, pokazuje, że było on człowiekiem w pełnym tego słowa znaczeniu, któremu nieobce były ludzkie namiętności. Nie ma wątpliwości, że Mazepa był nieodrodnym synem swej epoki – czasu, kiedy nawet najmądrzejsi i najbardziej ostrożni ludzie potrafili zaryzykować wszystko w imię prawdziwego uczucia.

Słowa kluczowe: Mazepa, Motria, Wasyl Koczubej, Kozak, listy, romans, miłość

BELATED LOVE – IVAN MAZEPA AND MOTRIA KOCHUBEY IN THE LIGHT OF HISTORICAL EVIDENCE

Abstract

The article focuses on showing the romance of Mazepa and Motria Kochubey on the basis of existing sources. The actual lecture shows the circumstances of establishing a closer relationship between Mazepa and Motria, the development of a stormy romance and its consequences. Mazepa's letters to Motria were also analyzed, which showed not only the strength of Mazepa's affection for Motria, but also his extremely rich personality. It seems that the affair with Motria, which was used by Moscow and its supporters to discredit the Cossack hetman, shows that he was a man in the full sense of the word, who was no stranger to people's passions. There is no doubt that Mazepa was the innocent son of his phenomenal day – a time when even the wisest and most careful people were able to risk everything for the sake of true love.

Keywords: Mazepa, Motria, Vasyl Kochubey, Cossack, letters, romance, love

Nie ulega najmniejszych wątpliwości, że Iwan Mazepa był jedną z najważniejszych, a zarazem najbardziej tajemniczych postaci w dziejach Ukrainy. Choć bibliografia dotycząca hetmana kozackiego jest bardzo obfita¹, to jednak jego życie i działalność do dziś wzbudzają wiele kontrowersji wśród historyków. Niewątpliwie fakt ten świadczy o jego niezwykłej i osobiwej charyzmie.

Prawdą jest również i to, że niemalże światowy rozgłos zapewnił Mazepie malarze, muzycy, a przede wszystkim poeci i pisarze. Jak bowiem słusznie zauważyła Natalia Jakowenko: „Z całkowitą pewnością można powiedzieć, że żadna inna ukraińska postać historyczna nie stała się bohaterem tylu utworów literatury światowej”².

¹ Zob. Oleksandr A. Udod (red.), *Mazepiana: materiali do bibliografii (1688–2009)*, uporządk. i avt. peredm. Ol'ga O. Kovalevs'ka, (Kiïv: Tempora, 2009). Z ważniejszych opracowań należy wymienić: Giovanna Brogi Bercoff, „Mazepa, lo zar e il diavolo. Un inedito di Stefan Javorskij”, *Russica Romana*, Vol. 7, 2000, 167–188; Giovanna Siedina (ed.), *Mazepa e il suo tempo: Storia, cultura, società / Mazepa and His Time: History, Culture, Society*, (Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2004); Tetiana G. Tairova-Åkovleva, *Ivan Mazepa i RossijskaÅ imperiÅ. IstoriÅ „predatel'stva”*, (Moskva: Izdatel'stvo Centrpoligraf, 2011); Ol'ga O. Kovalevs'ka, *ÅkonografiÅ İvana Mazepe vobrazotvorÅomu mistectvi XX – poÅatku XXI st.*, (Kiïv: Tempora, 2013).

² Natalia Jakowenko, *Historia Ukrainy do 1795*, przeł. Anna Babiak-Owad, Katarzyna Kotyńska, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011), 398.

Warto tu przypomnieć, że swoje dzieła poświęcili Mazepie tak znamienici autorzy, jak George Byron, Victor Hugo, Konrad Rylejew, Aleksander Puszkina, Tadeusz Bułharyn, Józef Bohdan Zalewski czy wreszcie Juliusz Słowacki³.

Należy także podkreślić, że o tym szczególnym zainteresowaniu wielu europejskich twórców postacią hetmana kozackiego zdecydowały nie jego dokonania na polu militarnym, gospodarczym, politycznym i społecznym, lecz epizody z jego dość bogatego życia prywatnego. Jednym z nich był romans z Motrią Koczubej, który rozślawił imię Mazepy daleko poza Ukrainą.

Przechodząc do omówienia źródeł wykorzystanych w niniejszym artykule, należy zaznaczyć, że dla przeprowadzenia prezentowanego wywodu największą wartość poznawczą miały listy Mazepy do Motrii:

List jest swoistym przejawem piśmiennictwa [jak pisał przed laty Roman Pollak – M.D.] zależnym bardziej niż inne kształty słowa pismem utrwalonego od potrzeb chwili, od warunków współczesnego życia, właściwych mniej lub więcej zróżnicowanym grupom społecznym. Dostosowany do odbiorcy pośredniczy on między oddalonymi od siebie osobami lub zespołami osób, zastępuje bezpośrednie z piszącym porozumienie, jego przemowę, perswazję, rozmowę z nim czy dyskusję⁴.

Trzeba w tym miejscu zauważyć, że wśród badaczy nie ma zgodności co do tego, czy owe listy wyszły spod pióra Mazepy, czy też były napisane inną ręką.

Według Oleny Dziuby brak oryginalnych listów, okoliczności ich opublikowania, a także znane fakty z prywatnego życia Iwana Mazepy pozwalają zakwestionować jego autorstwo⁵. W ocenie Walerija Szewczuka listy są bez wątpienia wyrazem literackiej twórczości hetmana kozackiego⁶. Istnieje również grupa ukraińskich badaczy na czele z Jurijem Mycykiem, którzy stoją na stanowisku, że listy Mazepy do Motrii mogły zostać sfabrykowane przez Rosjan,

³ Zob. Julian Maślanka, „Mazepa”, w: Zofia Stefanowska, Janusz Tazbir (red.), *Życiorysy historyczne, literackie i legendarne*, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992), 95–130.

⁴ *Listy Krzysztofa Opalińskiego do brata Łukasza*, wyd. R. Pollak, (Wrocław: Zakład Naukowy im. Ossolińskich, 1957), V.

⁵ Oléna M. Dzuba, „Ci pisav get'man İvan Mazepa listi Motri Kočubeivni?”, *Ukraińs'kij isto-ričnij žurnal*, No. 6, 2009, 23.

⁶ Valerij Ševčuk, *Prosvičenij volodar: İvan Mazepa âk budiŭničij Kozac'koï deržavi i âk literaturnij geroj*, (Kiïv: Libid', 2006), 345–346.

ponieważ można je interpretować w sposób, który nie sprzyja wizerunkowi Mazepy⁷.

Wydaje się jednak, że treść rzeczonych listów, jak również ich warstwa językowo-stylistyczna⁸ wskazują, że ich autorem był nie kto inny, a właśnie Mazepa.

Warto też przywołać jakże trafne słowa Wolfa Moskowicza, który stwierdził, że: „niezależnie od interpretacji działań Mazepy, nie mogę wątpić w autentyczność listów Mazepy, ponieważ nie byłoby możliwe naśladowanie jego osobliwego stylu, który odpowiada temu, co wiemy o Mazepie i jego pochodzeniu”⁹.

Zanim przejdziemy do sedna naszych rozważań, przypomnijmy najpierw pokrótce charakterystyki uczestników wspomnianego romansu. Iwan Mazepa urodził się najprawdopodobniej 20 marca 1639 r.¹⁰ we wsi Mazepińce niedaleko Białej Cerkwi. Wywodził się z rodu Mazepów-Kołodyńskich posługującego się herbem Kurcz (Korczy)¹¹. Był synem Adama Stefana (zm. 1665)¹², atamana białocerkiewskiego od 1654 r., którego król Jan Kazimierz mianował podczaszym czernihowskim w roku 1662, oraz Maryny z Mokijewskich (zm. pod koniec 1707), przedstawicielki starego szlacheckiego rodu Białocerkiewszczyzny, silnie zaangażowanego w powstanie Bohdana Chmielnickiego. Pod koniec życia była ona ihumenią żeńskich monasterów: Kijowsko-Pieczerskiego, Wozniesieńskiego i Głuchowskiego¹³.

Możliwe, że od 1649 r. Mazepa kształcił się w sławetnej Akademii Kijowsko-Mohylańskiej, a następnie w warszawskim kolegium jezuickim.

Przypuszczalnie w 1658 lub 1659 r. ojciec przyszłego hetmana, korzystając z protekcji Iwana Wyhowskiego, ulokował syna na dworze Jana Kazimierza w charakterze „pokojuowego”¹⁴. Zaskarbiw-

⁷ Zob. Wolf Moskovich, „Hetman Ivan Mazepa's love letters”, w: Giovanna Siedina (ed.), *Mazepa e il suo tempo*, 566.

⁸ Ibidem, 565–571.

⁹ Ibidem, 566.

¹⁰ Na temat rozbieżności co do daty urodzin hetmana zob. Wiesław Majewski, „Mazepa Jan”, w: Emanuel Rostworowski (red.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 20, (Wrocław: Wydawnictwo PAN, 1975), 294; Sergij Pavlenko, *Ivan Mazepa*, (Kiїв: „Al'ternativi”, 2003), 5–8.

¹¹ Wiesław Majewski, „Mazepa”, 294; Oleksander Ogloblin, *Get'man Ivan Mazepa ta jogo doba. Druge dopovnene vidannâ*, (N'û-Jork, Kiїв-L'viv-Pariż-Toronto: Misioner, 2001), 59.

¹² Wiesław Majewski, „Mazepa Adam Stefan”, w: Emanuel Rostworowski (red.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 20, 293–294.

¹³ Ibidem, 294; Oleksander Ogloblin, *Get'man Ivan Mazepa ta jogo doba*, 60.

¹⁴ Teresa Chynczewska-Hennel, „Stereotypy – literatura – polityka. Jan (Iwan) Mazepa w polskim przekazie”, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia*,

szy sobie zaufanie króla, Mazepa w jego imieniu odbył kilka ważnych misji dyplomatycznych.

W roku 1659 r. został wysłany z listami królewskimi do hetmana Wyhowskiego, w 1660 r. do hetmana Jurija Chmielnickiego, a w roku 1663 do Pawła Tetery, któremu wręczył buławę hetmańską. Brał także udział w wyprawie Jana Kazimierza na Ukrainę Lewobrzeżną w latach 1663–1664¹⁵.

Śmierć Ludwiki Marii, a przede wszystkim abdykacja Jana Kazimierza oraz elekcja Michała Korybuta Wiśniowieckiego to wydarzenia, które nie tylko kończą dotychczasową karierę Mazepy¹⁶, lecz jednocześnie osłabiają jego związki z Rzeczypospolitą¹⁷.

Osiadłszy na Wołyniu, miał wdać się między innymi w romans z żoną Stanisława Falibowskiego, który nie skończył się dla niego zbyt dobrze. Urażony mąż postanowił bowiem okrutnie zemścić się na kochanku. Po uprzednim jego schwytaniu i rozebraniu do naga:

przywiązał go [jak czytamy u J.Ch. Paska – M.D.] na jegoż własnym koniu, zdjawszy kulbakę, głęba do ogona, a do głowy tyłem, ręce opak związane, nogi pod brzuch koniowi podwiązano, potężnie bachmata dosyć z przyrodzenia bystrego zhukano, kańczugami osieczono, a jeszcze nadgłówek mu zerwawszy z głowy, kilka razy nad nim strzelono¹⁸.

Koń pędzący jak oszalały zaniósł Mazepę do jego włości, gdzie od niechybnej śmierci uratowali go miejscowi wieśniacy.

Oceniając konsekwencję powyższego zdarzenia, nasz pamiętnikarz zanotował, że Mazepa „ledwie nie zdechł i wysmarowawszy się z samego wstydu pojechał z Polski”¹⁹.

vol. 73, 2018, 106; Marek Wagner, „Jan (Iwan) Mazepa, hetman kozacki (ok. 1639–1709)”, w: Piotr Kroll, Mirosław Nagielski, Marek Wagner, *Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej*, (Zabrze: Wydawnictwo Inforteditions, 2010), 420.

¹⁵ Oksander Ogloblin, *Get'man Iwan Mazepa ta jogo doba*, 61.

¹⁶ Trudno jest jednoznacznie ustalić datę opuszczenia przez Mazepę dworu królewskiego. Być może stało się to w 1668 r., po abdykacji Jan Kazimierza, w 1663 r. – jak sugeruje Samuel Welyczko, a może wreszcie w 1665 r. – na co zwraca uwagę Natalia Jakowenko, *Historia Ukrainy do 1795*, 399; Samijło V. Veličko, *Litopis*, t. 2. *Pereklavz knižnoi ukrains'koj, movi*, vst. stattâ, koment. Valerij. O. Ševčuk, vīdp. red. Oleks V. Mišanič, (Kiїв: Dnipro, 1991), 70.

¹⁷ W. Majewski, „Mazepa”, 295.

¹⁸ Jan Chryzostom Pasek, *Pamiętniki*, opr. Roman Pollak, (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987), 143.

¹⁹ Ibidem, 144.

Oczywiście mało prawdopodobne jest, aby ów romans był decydującym impulsem do powrotu Mazepy na Ukrainę Prawobrzeżną. Wiemy natomiast na pewno, że pod koniec 1669 r. nasz bohater wstąpił na służbę do hetmana Piotra Doroszenki, w czym zapewne pomocny był jego ślub z córką pułkownika białocerkiewskiego Semena Połowca – Hanną, wdową po pułkowniku Samuelu Frydrykiewicz²⁰.

W początkowym okresie Mazepa był rotmistrzem przybocznej chorągwi Doroszenki, później zaś miał najprawdopodobniej pełnić funkcję pisarza generalnego²¹. W imieniu hetmana odbył też kilka istotnych legacji. Na progu 1673 roku udał się na Krym w celu uzyskania od chana posiłków zbrojnych, zaś w marcu 1674 r. do Perejasławia na rozmowy z hetmanem Iwanem Samojłowiczem oraz kniazem Grigorijem Romodanowskim w sprawie zjednoczenia Prawobrzeżnej Ukrainy z Lewobrzeżem²².

W trakcie kolejnej misji dyplomatycznej na Krym w czerwcu tego roku Mazepa został uwięziony przez atamana koszewego Iwana Sirkę, który na żądanie hetmana Samojłowicza odesłał go do Baturyna²³. Ujawniając się jako zwolennik orientacji promoskiewskiej, Mazepa dość szybko zdobył zaufanie hetmana zadnieprzańskiego, który mianował go swoim dworzaninem²⁴.

Pomijając w tym miejscu szczegółowy opis dalszej służby Mazepy u hetmana Samojłowicza, należy jedynie zauważyć, że w trakcie wykonywania rozmaitych misji w Moskwie, których początek sięga 1676 r.²⁵, udało mu się nawiązać kontakty z kniazem Wasylem Golicynem, faworytem regentki Zofii Aleksiejewny, faktycznym kierownikiem ówczesnej polityki Moskwy²⁶. Znajomość ta nie pozostawała bez wpływu na dalsze losy Mazepy.

Po usunięciu Samojłowicza, do czego przyczynił się zorganizowany nie bez inspiracji Golicyna spisek starszyny, zarzucającej mu między innymi samowładztwo oraz zdradę na rzecz chana

²⁰ Bogdan Kentrżins'kij, *Mazepa*, (Kiїв: Tempora, 2013), 132; Oleksander Ogloblin, *Get'man Ivan Mazepa ta jogo doba*, 62–63.

²¹ Zakwestionował ten fakt badacz ukraiński Oleksandr Ohloblyn (Oleksander Ogloblin), który uważał, że Mazepa nigdy nie sprawował urzędu pisarza generalnego, a jedynie pełnił obowiązki generalnego asaūla, Oleksander Ogloblin, *Get'man Ivan Mazepa ta jogo doba*, 63.

²² Wiesław Majewski, „Mazepa”, 295; Marek Wagner, „Jan (Iwan) Mazepa”, 421.

²³ Oleksander Ogloblin, *Get'man Ivan Mazepa ta jogo doba*, 63.

²⁴ Ibidem, 65.

²⁵ Szerzej na ten temat zob. Tetāna G. Tairova-Ākovleva, *Ivan Mazepa i Rossijskaā imperia*, 17–32.

²⁶ Oleksander Ogloblin, *Get'man Ivan Mazepa ta jogo doba*, 66.

krymskiego, nowym hetmanem w dniu 4 sierpnia 1687 r. został wybraniec faworyta Zofii Iwan Mazepa²⁷.

Ponieważ nie miejsce tu na pogłębioną i rozbudowaną analizę okresu sprawowania przez Mazepę władzy hetmańskiej, ograniczę się jedynie do przypomnienia kilku podstawowych z niego faktów.

Na początku lata 1689 r. nowy hetman kozacki wziął udział w krymskiej wyprawie zorganizowanej przez Golicyna. Jej niepowodzenie w niemalym stopniu przyczyniło się do upadku carówny Zofii i jej ulubieńca²⁸.

Mazepa wkrótce po tym zdarzeniu stał się doradcą Piotra I nie tylko w sprawach wojskowych, lecz także politycznych, a ponadto został lojalnym egzekutorem jego rozporządzeń.

Mając pełne poparcie młodego cara, mógł sprawować niemalże suwerenną władzę nad Hetmańszczyzną, jednocześnie wypełniając militarne zobowiązania wobec Moskwy wynikające z podpisanych przez niego niezwłocznie po wyborze na hetmana artykułów kołomackich²⁹. Towarzyszył wojskom moskiewskim w wyprawach przeciwko Turkom i Tatarom (w 1695 r. oraz w latach 1697–1698).

Piotr I, doceniając wierność Mazepy, odznaczył go w 1700 r. Orderem św. Andrzeja. Warto także nadmienić, że w 1703 r. August II nadał mu Order Orła Białego, a w 1707 r. dzięki zabiegom zwycięzcy spod Połtawy Mazepa uzyskał od cesarza tytuł księcia cesarstwa rzymskiego³⁰.

Do ogromnie ważnych wydarzeń w życiu Mazepy doszło w dobie wielkiej wojny północnej (1700–1721). Dokonana przez niego w tym czasie zmiana orientacji politycznej i podjęte próby oparcia się na Rzeczypospolitej i Szwecji³¹ były w dużym stopniu uwarun-

²⁷ Zob. Tetâna G. Tairova-Âkovleva, *Ivan Mazepa i Rossijskaâ imperia*, 39–55.

²⁸ Nikolâj I. Kostomarov, *Ruina, Mazepa, Mazepincy, isroričeskie monografii iissledovaniâ*, (Moskwa: Čarli, 1995), 424–430; Tetâna G. Tairova-Âkovleva, *Ivan Mazepa i Rossijskaâ imperia*, 73–81.

²⁹ Dokument składający się z 22 punktów, który regulował relacje między Hetmańszczyzną a Moskwą, zob. Oleksander Ogloblin, *Get'man İvan Mazepa ta jogo doba*, 77–80; Viktor Brehunenko, *Shidna brama Ėvropi. Kozac'ka Ukraïna v XVII-XVIII st.*, (Kiïv: Tempora, 2014), 243.

³⁰ Wiesław Majewski, *Mazepa*, 295.

³¹ Szerzej na ten temat pisali m.in. Mihâjlo Andrusâk, „Zv'âzki Mazepi iz Stanislavom Lešins'kim i Karlom XII”, *Zapiski Naukovogo Tovaristva im. T. Ševčenko* (dalej: *Zapiski NTŠ*), 1933, t. 152, 35–61; Władysław Konopczyński, *Polska a Szwecja. Od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660–1795*, (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Popierania Polskiej Twórczości Naukowej p. n. Kasa Mianowskiego, 1924, reprint: Kraków-Warszawa: Ośrodek Myśli Politycznej, 2016), 75–81; Józef Feldman, *Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704–1709*, (Kraków: PAU, 1925), 303–306; idem, *Stanisław Leszczyński*, oprac. J. Staszewski, (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1984), 82–84; Wiesław Majew-

kowane niekorzystnymi zmianami wobec Zadnieprza ze strony Piotra I, które zmierzały w kierunku ograniczenia jego autonomii³².

Wyjątkowo niepokojące było rosnące znaczenie faworyta cara księcia Aleksandra Mienszykowa. Zamierzając zostać hetmanem kozackim, Mienszykow groził likwidacją Hetmańszczyzny i zaludnieniem jej terytorium Moskwicinami. Dążył on ponadto do skłócenia Mazepy ze starszyzną, namawiając go między innymi do rozprawienia się z jej przedstawicielami, których określał mianem wrogów³³.

Podjęte w listopadzie 1705 r., za pośrednictwem księżnej Anny Dolskiej³⁴, kontakty między Mazepą a królem Stanisławem Leszczyńskim doprowadziły ostatecznie do zawarcia na początku 1708 r. w Smorgoniach trójstronnego, polsko-ukraińsko-szwedzkiego układu. Hetman kozacki zobowiązał się do przekazania królowi szwedzkiemu Karolowi XII na okres wojny twierdz na Siewierszczyźnie (Starodub, Nowogród Siewierski, Mglin i in.), udzielenia wojskowego wsparcia armii szwedzkiej w walce przeciwko Moskwie oraz dostarczenia jej żywności³⁵.

Zawarta zaś jednocześnie umowa polsko-ukraińska zakładała włączenie Ukrainy do Rzeczypospolitej na zasadach unii hadziackiej. Czytamy w niej między innymi, że po wypełnieniu zobowiązań militarnych wobec Karola XII ziemie kijowska, czernihowsko-siewierska i smoleńska miały wrócić do Rzeczypospolitej, Mazepa zaś miałby otrzymać lenne księstwo utworzone z województw połockiego oraz witebskiego³⁶.

Należy tu podkreślić, że informacja o lennie połocko-witebskim – jak słusznie wykazał Wiesław Majewski – jest niewiarogodna³⁷.

ski, *Mazepa*, 296–297; Orest Subtelny, *The Mazepists. Ukrainian Separatism in the Early Eighteenth Century*, (New York: Columbia University Press, 1981), 26–32, wersja ukraińska: Órest Subtél'nij, *Mazepinci: ukrains'kij separatizm na počatku XVIII st.*, (Kiïv: Libid', 1994), 26–31; Oleksander Ogloblin, *Get'man İvan Mazepa ta jogo doba*, 254–264; Bogdan Kentrîns'kij, *Mazepa*, 250–272; Viktor Brehunenko, *Shidna brama Ėvropi*, 287–291; Tetâna G. Tairova-Âkovleva, *Ivan Mazepa i Rossijskaâ imperia*, 337–349.

³² Zob. Órest Subtél'nij, *Mazepinci*, 21–26; Viktor Brehunenko, *Shidna brama Ėvropi*, 283–287.

³³ Viktor Brehunenko, *Shidna brama Ėvropi*, 285.

³⁴ Zob. Omel'ân Pricak, „İvan Mazepa i knâginâ Anna Dol's'ka”, w: Român Smal'-Stóc'kij (red.), *Mazepa: Zbirnik*, t. 2, [praci ukrains'kogo naukovogo institutu, t. 46], (Varšava, 1938), 102–117.

³⁵ Mihájlo Andrusák, „Zv'ázki Mazepi iz Stanislavom Lešins'kim”, 47–48.

³⁶ Ibidem, 48; Teresa Chynczewska-Hennel, „İdea unii hadziackiej – pięćdziesiąt lat później”, *Kwartalnik Historyczny*, t. 109, 2002, 142.

³⁷ Wiesław Majewski, „Mazepa”, 297.

Warto także wspomnieć o zawartej z pominięciem strony polskiej w dniu 9 kwietnia 1700 r. w Wielkich Budyszczach drugiej ugody ukraińsko-szwedzkiej. Karol XII przyjął pod swą protekcję Ukrainę oraz zobowiązał się do niezawierania pokoju, dopóki nie wyzwoli spod moskiewskiej władzy Ukrainy i Zaporozża³⁸. Wszelakie koncepcje wyzwolenia Ukrainy spod panowania Moskwy rozplynęły się po klęsce króla szwedzkiego pod Połtawą, do której doszło 8 lipca 1709 r.³⁹

Po tej porażce Mazepie udało się przeprowadzić Karola XII przez Dzikie Pola do Oczakowa. Był to już jednak ostatni wyczyn hetmana. Zmarł on po ciężkiej chorobie we wsi Warnica (Varnity) pod Benderami w nocy z 2 na 3 listopada 1709 r. w otoczeniu – jak podkreśliła Tatjana Tairowa-Jakowlewa – swoich stronników – starszyny i Kozaków⁴⁰.

Zastanówmy się przez chwilę nad kwestią wyglądu hetmana kozackiego. Jak dowiódł przed laty Ilko Borszczak⁴¹, najbardziej wiarygodne informacje w tym względzie możemy odnaleźć w relacjach osób, które miały bezpośredni kontakt z Mazepą.

Jednym z nich był urodzony w Rzeczypospolitej francuski dyplomata Jean Casimir Baluze (Jan Kazimierz Baluze), który, powracając z Moskwy w 1704 r., odwiedził hetmana w Baturynie⁴²:

Książę Mazepa [jak czytamy w liście Baluze’a do jakiegoś bliżej nieokreślonego krewnego⁴³ – M.D.] jest już w poważnym wieku, o jakieś dziesięć lat starszy ode mnie. Wygląd jego surowy, wzrok bystry, ręce cienkie i białe jak u kobiety, choć ciało jego silniejsze niż ciało niemieckiego rajtara i jeździec z niego znakomity⁴⁴.

³⁸ Oleksander Ogloblin, *Get'man Iwan Mazepa ta jogo doba*, 263.

³⁹ Zob. Władysław A. Serczyk, *Poltawa 1709*, (Warszawa: Ministerstwo Obrony Narodowej, 1982); Oleksij Sokirko, *Ukraińs'kij rubikon. Poltavs'ka bitwa 27 červnâ 1709 r.*, č. 1–2, (Kiїв: Tempora, 2009); Peter From, *Klęska pod Połtawą. Kampania Karola XII w Rosji w latach 1707–1709*, przeł. Wojciech Łygaś, (Zabrze: Wydawnictwo Inforteditions, 2010); Zbigniew Anusik, „Dlaczego Szwedzi przegrali bitwę pod Połtawą? Natura przeciwko armii szwedzkiej w kampaniach 1708 i 1709 roku”, *Przegląd Nauk Historycznych*, R. 19, nr 1, 2020, 81–102.

⁴⁰ Tetâna G. Tairowa-Âkovleva, *Ivan Mazepa i Rossijskaâ imperia*, 370.

⁴¹ Il'ko Boršak, „Mazepa – lûdina j istoričnij diâč”, *Zapiski NTŠ*, 1933, t. 152, 14–15.

⁴² Ibidem, 28; Teodor Mac'kiv, *Get'man Iwan Mazepa v zahîdn'oevropejs'kih džerelah 1689–1709 rr.*, (Mûnhen: Ukraïns'kij Vil'nij Universitet, 1988), 104.

⁴³ Zawarł w nim Baluze relację ze spotkania z hetmanem Mazepą, Teodor Mac'kiv, *Get'man Iwan Mazepa*, 104.

⁴⁴ Il'ko Boršak, „List Žana Balûza pro Mazepu”, w: idem, „Mazepa – lûdina j istoričnij diâč”, dodatki, No. 1, 29.

W dalszej części pisma dyplomata podkreślał, że: „Jest on bardzo poważany w kozackiej krainie, gdzie naród, kochający wolność i dumny, mało lubi tych, którzy pragną narzucić mu swoją wolę”⁴⁵.

Interesujące spostrzeżenia na temat oblicza Mazepy zanotował w swych notatkach poświęconych hetmanowi nieznanym nam z imienia szwedzki wojskowy wysokiej rangi: „Mazepa nie miał zbyt pięknej twarzy Ale oczy wasze urzekały jego białe dłonie, cienkie, pełne wdzięku i jego dumna głowa z białymi puklami, długie opadające wasy, a ponad tym wszystkim, duma, poczucie godności i surowość, jaką łagodziła elegancja”⁴⁶.

O ile w przypadku Mazepy, o czym świadczą dotychczasowe nasze rozważania, nie ma większych problemów z ustaleniem zasadniczych faktów z jego życia, o tyle na temat jej wybranki nie dysponujemy zbyt szczegółowymi informacjami.

Motria była drugą córką sędziego generalnego Wasyla Koczubeja. Przyjmując, że w okresie flirtu z Mazepą miała 16–18 lat, urodziła się pomiędzy rokiem 1686 a 1688⁴⁷. Należy w tym miejscu dodać, że jej ojcem chrzestnym został Mazepa. Jej matką była Lubow Koczubej, córka pułkownika połtawskiego Fiodora Żuczenki⁴⁸.

Niestety nie są nam znane fakty ani z jej dzieciństwa, ani wczesnej młodości.

Niewiele więcej wiemy także o losach Motrii po zakończeniu romansu z Mazepą. Najbardziej prawdopodobne wydaje się założenie, że w 1707 r. Koczubejówna wyszła za mąż za Wasyla Czujkiewicza⁴⁹. Warto zauważyć, że był on blisko związany z hetmanem kozackim, któremu najpierw służył jako dworzanin, a następnie jako generalny sędzia. Za pozostanie wiernym Mazepie aż do bitwy pod Połtawą został on następnie skazany na zesłanie na Syberię.

⁴⁵ Ibidem; Teodor Mac'kiv, *Get'man İvan Mazepa*, 105.

⁴⁶ Cyt. za. İl'ko Borśak, „Mazepa – lûdina j istoričnij diáč”, 15; Natalia Jakowenko, *Historia Ukrainy*, 400.

⁴⁷ Zob. Vitalij Kişik, „Do problemi identifikacii pohovannâ Motri Kočubej”, w: Petro Tron'ko (red.), *İstoriâ Ukraïni: Malovidomi imena, podiï, fakti: Zbîrnik naukovih statej istoričnoï temati, vip. 12*, (Kiïv: Ridnij kraj, 2001), 387; Denis V. Žuravl'ov, *Mazepa. Lûdina. Politik. Legenda*, (Harkiv: Folio, 2007), 211.

⁴⁸ Tetâna G. Tairova-Âkovleva, „Motrâ Kočubej i ee roman s getmanom Ivanom Mazepoj”, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2007, No. ½, 102.

⁴⁹ Ibidem, 104; Oléna M. Dzûba, „Či pisav get'man İvan Mazepa listi Motri Kočubeivni?”, 21; Sergij Pavlenko, „Motrâ Kočubejvîjšla zamiž za 70-ričnogo V. Čujkiviča?”, w: Sergij Pavlenko, *Kohannâ get'mana Mazepi. İstoriko-dokumental'na studiâ*, (Černigiv: Vidavnictvo „Rus”, 2008), dodatki, No. 2, 67–72.

Wkrótce dołączyła do niego jego żona, która najpewniej zakończyła tam swój żywot⁵⁰.

Oprócz powyższej wersji dotyczącej dalszych losów Motrii istnieje jeszcze kilka innych. Zakładają one między innymi, że Kocubejówna postradała zmysły, utopiła się w stawie w Baturynie czy wreszcie wstąpiła do klasztoru⁵¹.

Nie wiemy również, jak w rzeczywistości wyglądała córka Kocubeja. Brak jej autentycznego portretu sprawia, że pozostaje nam jedynie poetycki opis jej oblicza autorstwa Aleksandra Puszkina zawarty w poemacie *Połtawa*⁵².

Chociaż jest to raczej wyobrażenie poety, a nie jej realny wygląd, to jednak warto przywołać go tu w całości:

И то сказать: в Полтаве нет
Красавицы, Марии равной.
Она свежа, как вешний цвет,
Взлелеянный в тени дубравной.
Как тополь киевских высот,
Она стройна. Ее движенья
То лебедя пустынных вод
Напоминают плавный ход,
То лани быстрые стремленья.
Как пена, грудь ее бела.
Вокруг высокого чела,
Как тучи, локоны чернеют.
Звездой блестят ее глаза;
Ее уста, как роза, рдеют.
Но не единая краса
(Мгновенный цвет!) молвою шумной
В младой Марии почтена:
Везде прославилась она
Девницей скромной и разумной⁵³.

I prawda: żadnej się dziewczynie
Nie mierzyć z nią w Połtawie całej.

⁵⁰ Tetâna G. Tairova-Âkovleva, „Motrâ Kočubej”, 104.

⁵¹ Vitalij Kišik, „Do problemi identifikacii pohovannâ Motri Kočubej”, 383.

⁵² Aleksânr S. Puškin, „Poltava”, w: Boris V. Tomaševskij (red.), *Polnoe Sobranie Sočinenij v desâti tomah*, t. 4. *Poëmy – skazki*, (Moskva–Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1950), 249–308.

⁵³ Ibidem, 253–254.

Maria jak kwiat, co go w dolinie
Cienie dąbrowy piastowały.
Wysmukła jak topola młoda
Kijowskich wzgórz. Jej ruchy płynne
Łabędzia na samotnych wodach
Przypominają, jej uroda
W lekkości równa łani zwinnej
Pierś jej podobna pianie białej.
Wysokie czoło jej owiały
Loki, co na kształt chmur czernieją,
Wzrok młodej Marii gwiazdą pała,
Usta jak róża czerwienieją.
Ale nie tylko piękno ciała
(Znikomy kwiat!) wieść ludzka szumna
Rozgłasza w całej okolicy,
Młodej oddaje cześć dziewicy,
Że taka skromna i rozumna.⁵⁴

Dzieje miłości Motrii Koczubej i Iwana Mazepy stały się powszechnie znane za sprawą przede wszystkim donosu Wasyla Koczubeja na hetmana kozackiego do władz moskiewskich⁵⁵.

Oprócz oskarżenia Mazepy o układy z polskim królem w celu wyjścia spod protekcji cara znalazły się w nim także jego listy miłosne do Motrii, które, jak słusznie zauważyła Olena Dziuba, miały skompromitować ukraińskiego włodarza, przedstawiając go jako osobę, dla której nie istnieją ustanowione normy moralne, a zatem zdolną do wszelakich mało chwalebnych czynów, w tym oczywiście do zdrady⁵⁶.

Niestety nie jesteśmy w stanie ustalić dokładnego czasu ani okoliczności spotkania młodej córki sędziego generalnego z sędziwym, lecz jeszcze pełnym werwy Mazepą. Analiza zachowanych źródeł, wspomnianego donosu Koczubeja, listów Mazepy do Motrii i jej ojca⁵⁷ pozwalają stwierdzić, że do nawiązania romansu między

⁵⁴ Aleksander Puszkina, *Połtawa*, przeł. Mieczysław Jastrun, w: tegoż, *Poematy i baśnie*, red. Mieczysław Jastrun, Seweryn Pollak, (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1956), 207–208.

⁵⁵ Zob. *Istočniki Malorossijskoj istorii, sobrannye D. N. Bantyšem-Kamenskim i izd. Ósip Bodánski, č. 2. 1691–1722*, (Moskwa: Izdatel'stvo Universitetskaja tipografija, 1859), 124–130; *Čtenia v imperatorskom obščestve istorii i drevnostej rossijskich pri Moskovskom universitete*, kn. 1, otd. 2, (Moskwa: Izdatel'stvo Universitetskaja tipografija, 1859), 124–130.

⁵⁶ Oléna M. Dzuba, „Či pisav getman İvan Mazepa listi Motri Kočubeivni?”, 16–17.

⁵⁷ *Istočniki Malorossijskoj istorii*, 131–132.

Motrią a Mazepą doszło być może jesienią 1704 r. Właśnie w tym okresie Mazepa, przebywając w swym pałacu położonym w miejscowości Honczariwka⁵⁸, często odwiedzał sąsiada, Wasyla Koczubeja, i przy tej okazji mógł nawiązać relacje z jego córką.

Wkrótce między nimi zrodziło się głębsze uczucie. O żarliwości miłości, którą hetman darzył Motrię, niech świadczy chociażby fragment jednego z jego listów do Koczubejówny⁵⁹ wyrażający wielką tęsknotę za ukochaną: „Szczęśliwe moje listy, które są w rękach twoich, niżli moje biedne oczy, które na ciebie nie patrzą”⁶⁰.

O sile uczucia Mazepa do Motrii wiele mówią nam także sposoby, w jakich zwracał się on do niej we wspomnianych listach. Oto niektóre z nich: „Moja ukochana, moja najśłodsza, najmiłsza Motronenko”⁶¹, „Moja ukochana Motrenko”⁶², „Moje serce”⁶³, „Moje umiłowane serce”⁶⁴.

Zakochany z wzajemnością Mazepa zdecydował się poprosić rodziców Motrii o jej rękę, lecz spotkał się z ich stanowczą odmową.

Zdecydowanie inaczej tło związku Mazepy z Motrią przedstawia w swym donosie Koczubej.

W jego ocenie hetman starał się uwieść jego córkę: „odręcznie pisanymi listami, licznymi prezentami”, jednak, jak podkreślał, Motria nie odwzajemniała jego zalotów⁶⁵.

Wtedy to – jak kontynuował – Mazepa uciekł się do magii i rzucił na nią urok, który sprawił, że postradała zmysły, uciekła z rodzinnego domu i pluła na matkę i ojca⁶⁶. Koczubej tłumaczył także, że nie mógł wraz ze swoją żoną zgodzić się na wydanie swej córki za mąż za hetmana kozackiego, ponieważ, gdyby to zrobił, stałby się „łamiącym prawo ojcem i niewiernym chrześcijaninem”⁶⁷.

⁵⁸ Zob. Igor Kutašov, „Deržavotvorča koncepciâi poliŭniĉna diâl'nist' Ivana Mazepi”, w: Ůrij A. Levenec' (red.), *Naukovî zapiski Institutu poliŭniĉnih i etnonacional'nih doslidžen' im I.F. Kurasa NAN Ukraini. Zbirnik naukovih prac'*, vip. 32, (Kiiv, 2006), 26–36; Tetâna G. Tairova-Âkovleva, „Motrâ Kočubej”, 100; Paweł Krokosz, „Baturyn – idea hetmańskiej stolicy”, *Krakowskie Pismo Kresowe*, Vol. 5, 2013, 26–28.

⁵⁹ Zob. Wolf Moskovich, „Hetman Ivan Mazepa's love letters”, 565–572.

⁶⁰ „Šaslivšii moi pisma, šo v ruĉenkah tvoih buvaŭt, neželi moi bidnie oĉi, šo tebe ne oglâdaŭt”, list 11, *Istoĉniki Malorossijskoj istorii*, 129.

⁶¹ Ibidem.

⁶² List 12, ibidem, 130.

⁶³ List 10, ibidem, 129.

⁶⁴ List 5, ibidem, 128.

⁶⁵ Ot' Kočubeâ k' gosudarŭ donošenje”, *Istoĉniki Malorossijskoj istorii*, 126.

⁶⁶ Egda ne vozmog lestiŭ preklonišâ k obaâniŭ i ĉarodeâniŭ i sotvor i dejstvom i obaâniem eže dšer i moei vozbesitišâ i begati, na otca i mater' plevati”, ibidem.

⁶⁷ „Egda že predast grobu ženu svoŭ, togda novuŭ izobretaet na mâ vraždu, prel'šaâ mâ, ustrašaâ, molâ i smertiŭ prešaše, daby vtoruŭ dšer' moŭ denicu emu že vospriemlemuŭ

Brak zgody rodziców na małżeństwo Motrii z Mazepą nie zniechęcił tego ostatniego do działań na rzecz pozyskania młodej Koczubejówny. Jak dowiadujemy się z cytowanego już donosu sędziego generalnego, Mazepa nakłonił jego córkę, aby ta opuściła dom rodziców i udała się do jego posiadłości.

Koczubej informował cara, że Mazepa, przebywając w Bachmaczu, w dniu 2 grudnia 1704 r. posłał do niego do Baturyna swojego sługę Demiana, który dostarczył mu świeżych ryb. Posłaniec ów – jak czytamy w dalszej części analizowanego dokumentu, wykorzystując nadarżającą się okazję, rozmawiał także na osobności z Motrią. Zgodnie z przekazaną mu przez Mazepę instrukcją miał zaoferować jej najpierw 3, a później nawet 10 tysięcy czerwonych złotych w zamian za udanie się do hetmana, lecz ona stanowczo odmówiła⁶⁸. Wtedy to Demian w imieniu swojego pana poprosił ją, aby raczyła podarować mu pukiel swoich włosów⁶⁹.

Zgodnie z donosem Koczubeja dwa dni później, w dzień św. Mikołaja, Mazepa ponownie wysłał Demiana, który tym razem miał przekonywać Motrię, by spotkała się z hetmanem w miejscu, gdzie była dziura w ogrodzeniu ogrodu jej ojca⁷⁰. Mimo że do ustalonego spotkania nie doszło, Motria, nie mogąc dłużej znieść rozłąki z ukochanym oraz coraz cięższej atmosfery w domu, zdecydowała się na ucieczkę do Mazepy.

Dużą rolę w budowaniu tej atmosfery odegrała matka Motrii Lubow Koczubej, kobieta obdarzona silnym charakterem i nad wyraz ambitna.

Oddajmy na chwilę głos poecie:

И вся полна негодованьем
К ней мать идет и, с содроганьем
Схватив ей руку, говорит:
„Бесстыдный! старец нечестивый!

otstv. krešeniâ duhovnuû dšer' vzâti mogl v supružestvo. Kakuû diavol'skim dejstvom vzbuditi mne pečal', daby az âvlen byh. vseâ vselennye zakonoprestupnyj otec i malovernyj hristianin, kako by Źelanie svoe ispolniti zelo o tom mne nasilstvuâ i mnogo šataâsâ âve ne vozmog", ibidem, 125.

⁶⁸ „v den' sv. Savy prisla" ego M. z Bahmača rib" svžih" črez" Demânka, a za toeû okazieû tot" Demânko govoril" Motroně na samotě, že usil'no Pan" Źadaet", aby dlâ uzrenâsâ k" nemu pribyla, a oběcuet" 3000 červonnyh" zolotih". Apotom" togo Ź" dnâ povoročaûčisâ z" Bahmača prisla" togo Ź" Demânka prikazavši nagovopovati Motronu, Źepan 10 000 červonnyh" zolotih" oběcuet" dati, aby tilko tak učinila", ibidem, 130.

⁶⁹ „tot" hlopec" slovom" Pana svoego, šob" čast' volosov" svoih" urězala i poslala Panu na Źadan'e ego", ibidem.

⁷⁰ „dirka v ogorodě mežičastokolom", protiv" dvora polkovnickogo, est' prolomana, do kotoroj dirki aby konečne večerom" prišla dlâ âkogos' rozgovoru", ibidem.

Возможно ль?., нет, пока мы живы,
Нет! он греха не совершит.
Он, должный быть отцом и другом
Невинной крестницы своей...
Безумец! на закате дней
Он вздумал быть ее супругом".
Мария вздрогнула. Лицо
Покрыла бледность гробовая,
И охладев как неживая
Упала дева на крыльцо⁷¹.

I cała płonąć oburzeniem
Podchodzi do niej matka, z drżeniem
Za rękę chwyta ją i mówi:
„Bezwstydny! Starzec niegodziwy!
Jak można?... nie, pókiśmy żywi,
Nie! Nie powiedzie się starcowi.
Ojcem mu być i przyjacielem
Gołąbki mej, chrześniaczki swojej...
Głupiec! On jeszcze dzisiaj roi
U schyłku swoich dni wesele”.
Maria zadrżała. Twarz się mieni,
Bładość śmiertelna ją okrywa.
I nagle, stygnąc, jak nieżywa
Upadła na podłogę w sieni⁷².

Również Mazepa w swym liście do Koczubeja podkreślał:

Nie możesz, prawdę rzekłszy, nigdy być wolnym od smutku ... dopóki z serca swojego, zbuntowanego ducha nie wyrzucisz, którego jak rozumiem nie z naturalnej ułomności, lecz z podszeptu kobiecego w sobie nosisz, i jeśli ... tobie i domowi twemu przytrafiło się jakieś nieszczęście, to nie należy na nikogo innego narzekać i płakać, jak tylko na swoją i żeńską przekłętą pychę, dumę i wyniosłość⁷³.

⁷¹ Aleksándr S. Puškin, *Poltava*, 255.

⁷² Aleksander Puszkin, *Poltawa*, 209.

⁷³ „ne možeš, pravdu rekši někogda svoboden byti ot pečali, a baržě svoego zdorová peven, poki z serca svoego buntovničogo duhu ne vyblúneš, kotorij, ja okrywa tak rozuměu, ne tak z ulomnosti naturalnoj, ako z podusti ženskoj, v sebě iměeš, i esli ž, z Bozkogo prezrěná, tebě i vsem domu tvoemu zgotovalasa ákaâ paguba, to ne na kogo inšogo narěkati i plakati

To właśnie władcza i nieznosząca sprzeciwu sędzina uporczywie nękała, a nawet biła Motrię⁷⁴, przyspieszając tym samym jej ucieczkę z domu⁷⁵.

Czyn ten wywołał zdecydowaną reakcję rodziców, którzy starali się nakłonić hetmana do odesłania córki. Koczubej w skierowanym do niego liście, uskarżając się na upokorzenie, którego jako wierny jego żołnierz nie spodziewał się nigdy doznać, zwracał się jednocześnie z prośbą o miłosierdzie dla siebie oraz swojej „biednej płaczącej żony”⁷⁶.

Mazepa zdecydował się ostatecznie zwrócić córkę rodzicom. Została ona odesłana do domu w towarzystwie pułkownika Grigorija Annenkowa⁷⁷. Motywy swojego postępku hetman kozacki wyjaśnił w piśmie do swojej ukochanej, która nie mogła mu wybaczyć tego, że nie zatrzymał jej u siebie, lecz odprowadził do rodziców.

Wypada tu dodać, że we wstępnym komentarzu do pracy *Переписка з Мотрею Кочубеївною в Батурині* pojawia się sugestia, jakoby hetman odesłał Motrię do rodziców jeszcze tej samej nocy, podczas której zdecydowała się ona na ucieczkę⁷⁸.

Mazepa prosił w liście Motrię, by nie gniewała się na niego za to, co zrobił, albowiem jeśliby postąpił inaczej, to wtedy jej rodzice „po całym świecie by głosili, że wziąłem ich córkę nocą – gwałtem i trzymam zamiast nałożnicy”. Ponadto hetman szczerze przyznawał, że gdyby Motria została u niego, to zapewne żyliby ze sobą tak jak w małżeństwie, za co w końcu zostaliby potępieni przez cerkiew i musieli się rozstać, a wtedy ona obwiniałaby go za taki stan rzeczy⁷⁹.

tilko na svoi i ženskuu proklātuu pihu, gordost' i vysokoumie imēeš, „Pis'mo Mazepy k' Kočubeu”, *Istočniki Malorossijskoj istorii*, 131.

⁷⁴ W jednym z listów Mazepy do Motrii, spotykamy następujący zwrot: „či vže perestalo V. M. mučiti i katovati, teper” tedy od“ižaŭči na tyžden” na pevnje mistca”, list 6, ibidem, 128.

⁷⁵ Tetâna G. Tairova-Âkovleva, „Motrâ Kočubej”, 102.

⁷⁶ „V” tom” tol’ tâžkom” smutku moem” vseгда z” bēdnoŭ supruگوŭ moeŭ plavuči i značpoe zdorovâ moego odnosâčn sokrušenje, ne mogu byvati u Vašoŭ Vel’možnosti, v” čom”, do stopi nog” Vašoŭ Vel’možnosti rabsko klanâgočišâ, prenaŭpokornē prošu sobē milostivago razsmotrntel’nago probačen’â”, „Pis'mo Kočubeâ k' Mazepy”, *Istočniki Malorossijskoj istorii*, 131.

⁷⁷ Nikolâj I. Kostomarov, *Ruina, Mazepa*, 608.

⁷⁸ Ivan Mazepa, *Perepiskaz Motreŭ Kočubeivnoŭ v Baturinî*, vid. Druge, (Zvenigorodka: vid. Vasil' Rizničenko, 1917), 4.

⁷⁹ „Moē serden'ko! Zažurilsmâ, počuvši ot” dēvki takoe slovo, že V. M. za zle na mene maeš”, iže V. M. pri sobē ne zaderžalsâ, ale odošlal” do domu. Uvaž” sama, šob” s togo viroslo. Peršaâ: šob” tvoi rodiči po vsēm” svētē rozgosolili, že vzâv” u nas” dočku u nočē kgvaltom” i deržit” u sebe mēsto podlo žnicē. Drugââ pričina, že deržavši V, M. u sebe, â bym” ne mogli” žadnoŭ mēroŭ vitrimati, da i V. M. tak” že musēlibismo iz” soboŭ žiti tak”, âk” małženstvo

Powyższe wyjaśnienia dowodzą, że Mazepa, odsyłając Motrię do rodziców, kierował się szlachetnością i rozsądkiem. Należy również podkreślić, że mimo wielkiej miłości, jaką darzył swoją wybranekę, wybrał rozwiązanie pozwalające mu zachować honor, który, jak widać, był dla niego najwyższą wartością.

Powrót Koczubejówny do domu nie był równoznaczny z końcem znajomości między kochankami. Przez jakiś jeszcze czas kontaktowali się ze sobą. Swoistymi pośrednikami w tych kontaktach była niejaka Melaszka⁸⁰ oraz znany nam już, sługa Demian.

Mazepa oprócz listów posyłał Motrii książki, a także diamentowy naszyjnik. W skierowanych do niej pismach zapewniał między innymi, że nikogo nie kochał tak bardzo jak jej i prosił, by nie rezygnowała z miłości do niego⁸¹. Ponadto, żałując, że nie może z nią swobodnie porozmawiać, dawał jej radę, by poszła do klasztoru⁸². Pisał także, że nie jest w stanie zemścić się na tych wszystkich, którzy przyczynili się do ich rozłąki, albowiem związał jego ręce nie kto inny, jak tylko ona sama⁸³.

Motria w końcu pogodziła się ze swoim losem i, jak już była o tym mowa, w późniejszym czasie wyszła za mąż za Wasyla Czujkiewicza – zaufanego człowieka Mazepy.

Mykoła Kostomarow, podsumowując ten epizod w życiu Mazepy, wyraził opinię, z którą nie sposób się zgodzić. Napisał mianowicie, że mieliśmy tu do czynienia z jednej strony ze „starym rozpustnikiem”, uciekającym się do wszelkich sposobów uwodzenia,

każet", a potom" prišlo by neblagoslovenis od Cerkvi n klátva, żeby nam" s" soboû ne žiti. Gdë ž" by â na tot" čas" podël". I mnë b" že črez" toe V. M. žal', šob" es' na potom" na mene ne plakala", list 2, *Istočniki Malorossijskoj istorii*, 27.

⁸⁰ „Posilaû teper' do B. M Melašku, šob" o vsëm" rozmošilasâ z V. M. Ne sterežisâ ei në v" čem", bo es vërnaâ B. M. n minë vo vsëm'", list 4, ibidem, 128.

⁸¹ „Sama znaet", âk" â serdečne šalene lûblû V. M.; eše někogo na svëtë ne lûbiv" tak". Moe b" toe šast'e i radost', šob" pehaj ëhala, da žila u mene; tnko ž" â uvaživ", âkij konec" s togo możet" buti, a zvlaša pri takoj zlosti i zaedlostn tvoih" rodičov". Prošu, moâ lûbeiko, ne odmënâjsâ në v" čom", âko ûžt, ne poednokrot" slovo svoe n ručonku dala es', a â vzaemne, poki živ"budu, tebe ne zabudu", list 5, ibidem.

⁸² „Tâžko bolëû na toe, šo sam" ne mogu z V. M. obšnrie pogovo riti, šo za otradu V. M. v" teperešnem" frâsunku učinntv. Čogo V. M. po mnë potrebueš', skaži vse sij děvcë. V ostatku koli onn, proklâtii tvoji, tebe curaûgsl , idi v" mopastir", a â znatimu, šo na toj čas" z V. M. činyti. Čogo potreba, n povtore pišu, oznajmi minë V. M!", list 7, ibidem.

⁸³ „Bodaj togo Boga, z dušeû roëlučnn", hto pas" rozlučae!" Znav" by â, âka. nad" vorogami pomstitigi tili. o tv minë ruki ëvlzala. I z velikoû serdečiuû tesk- nnceû ždu ot" V. M. vëdomosti, a v âkom" dělë, sama dobre znaeš"; prošu tedy velce učini mnë skorij otvët" na see moe pisan'e, moe serdepko!", list 10, ibidem, 129.

nawet tych najmniej eleganckich, z drugiej zaś z dość „ograniczoną żeńską istotą”⁸⁴.

Wydaje się, że romans z Motrią, który był wykorzystywany przez Moskwę oraz jej zwolenników do skompromitowania hetmana kozackiego, pokazuje, że było on człowiekiem w pełnym tego słowa znaczeniu, któremu nieobce były ludzkie namiętności.

Można powtórzyć za Denisem Żurawlowem, że Mazepa był nieodrodnym synem swojej epoki – czasu, w którym nawet najmądrzejsi i najbardziej ostrożni ludzie byli w stanie zaryzykować wszystko w imię prawdziwego uczucia⁸⁵.

Bibliografia

Źródła

Čtenîâ v imperatorskom obšestve istorii i drevnostej rossijskih pri Moskovskom universitete, kn. 1, otd. 2, (Moskva: Izdatel'stvo Universitetskaâ tipografiâ, 1859).

Istočniki Malorossijskoj istorii, sobrannye D. N. Bantyšem-Kamenskim i izd. Ōsip Bodânski, č. 2. 1691–1722, (Moskva: Izdatel'stvo Universitetskaâ tipografiâ, 1859).

Listy Krzysztofa Opalińskiego do brata Łukasza, wyd. R. Pollak, (Wrocław: Zakład Naukowy im. Ossolińskich, 1957).

Mazepa, Īvan. *Perepiskaz Motreû Kočubeïvnoû v Baturinî*, vid. Druge, (Zvenigorodka: vid. Vasil' Rizničenko, 1917).

Pasek, Jan Ch. *Pamiętniki*. opr. Roman Pollak, (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987).

Veličko, Samijlo V. *Litopis*, t. 2. *Pereklavz knižnoï ukraïns'koï, movi*, vst. stattâ, koment. Valerij. O. Ševčuk, vidp. red. Oleks V. Mišanič, (Kiïv: Dnipro, 1991).

Literatura

Andrusâk, Mihájlo. „Zv'âzki Mazepi iz Stanislavom Lešins'kim i Karlom XII”, *Zapiski Naukovogo Tovaristva im. T. Ševčenko*, 1933, t. 152, 35–61.

Anusik, Zbigniew. „Dlaczego Szwedzi przegrali bitwę pod Połtawą? Natura przeciwko armii szwedzkiej w kampaniach 1708 i 1709

⁸⁴ „Došedšie do nas čerty dostatočno pokazyvaût, s odnoj strony, starogo razvratn ika, pribegavšego k samy m pošlym meram soblazna, s drugoj storony – očenï ograničennoe ženskoe sušestvo”, Nikolâj I. Kostomarov, *Ruina, Mazepa*, 610.

⁸⁵ Denis V. Žurav'ov, *Mazepa. Lûdina. Politik. Legenda*, 213–214.

- roku”, *Przegląd Nauk Historycznych*, R. 19, nr 1, 2020, 81–102.
- Boršak, Il'ko. „Mazepa – lûdina j îstoričnij diâč”, *Zapiski Naukovogo Tovaristva im. T. Ševčenka*, 1933, t. 152, 1–33.
- Brehunenکو, Viktor. *Shîdna brama Ėvropi. Kozac'ka Ukraîna v XVII–XVIII st.*, (Kiïv: Tempora, 2014).
- Brogi Bercoff, Giovanna. „Mazepa, lo zar e il diavolo. Un inedito di Stefan Javorskij”, *Russica Romana*, Vol. 7, 2000, 167–188.
- Chynczewska-Hennel, Teresa. „Idea unii hadziackiej – pięćdziesiąt lat później”, *Kwartalnik Historyczny*, t. 109, 2002, 135–146.
- Chynczewska-Hennel, Teresa. „Stereotypy- literatura – polityka. Jan (Iwan) Mazepa w polskim przekazie”, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F, Historia*, vol. 73, 2018, 105–117.
- Dzûba, Oléna M. „Či pisav get'man Ėvan Mazepa listi Motri Kočubeïvni?”, *Ukraïns'kij îstoričnij žurnal*, No. 6, 2009, 16–24.
- Feldman, Józef. *Polska w dobie wielkiej wojny północnej 1704–1709*, (Kraków: PAU, 1925).
- Feldman, Józef. *Stanisław Leszczyński*, oprac. Jacek Staszewski, (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1984).
- From, Peter. *Kłeska pod Połtawą. Kampania Karola XII w Rosji w latach 1707–1709*, przeł. Wojciech Łygaś, (Zabrze: Wydawnictwo Inforteditions, 2010).
- Jakowenko, Natalia. *Historia Ukrainy do 1795*, przeł. Anna Babiak-Owad, Katarzyna Kotyńska, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2011).
- Kentrzîns'kij, Bogdan. *Mazepa*, (Kiïv: Tempora, 2013)
- Kišik, Vitalij. „Do problemi identifikacii pohovannâ Motri Kočubej”, w: Petro Tron'ko (red.), *Ėstoriâ Ukraîni: Malovidomi imena, podiï, fakti: Zbîrnik naukovih statej îstoričnoï tematiki*, vip. 12, (Kiïv: Ridnij kraj, 2001), 381–391.
- Konopczyński, Władysław. *Polska a Szwecja. Od pokoju oliwskiego do upadku Rzeczypospolitej 1660–1795*, (Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Popierania Polskiej Twórczości Naukowej p. n. Kasa Mianowskiego, 1924, reprint: Kraków–Warszawa: Ośrodek Myśli Politycznej, 2016).
- Kostomarov, Nikoláj I. *Ruina, Mazepa, Mazepincy, isroričeskie monografii iissledovaniâ*, (Moskva: Čarli, 1995).
- Kovalevs'ka, Ol'ga O. *Ėkonografiâ Ėvana Mazepi vobrazotvorčomu mistectvî XX – počatku XXI st.*, (Kiïv: Tempora, 2013).
- Krokosz, Paweł. „Baturyn – idea hetmańskiej stolicy”, *Krakowskie Pismo Kresowe*, Vol. 5, 2013, 13–63.

- Kutašov, Ľigor. „Deržavotvorča koncepciâi politična diâl'nist' Ivana Mazepi”, w: Ůrij A. Levenéc' (red.), *Naukovi zapiski Institutu političnih i etnonacional'nih doslidžen' im I.F. Kurasa NAN Ukraini. Zbirnik naukovih prac'*, vip. 32, (Kiiv, 2006), 26–36.
- Mac'kiv, Teodor. *Get'man Ľvan Mazepa v zahidn'oevropejs'kih džerelah 1689–1709 rr.*, (Mŭnhen: Ukraĭns'kij Vil'nij Universitet, 1988).
- Majewski, Wiesław. „Mazepa Adam Stefan”, w: Emanuel Rostworowski (red.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 20, (Wrocław: Wydawnictwo PAN, 1975), 293–294.
- Majewski, Wiesław. „Mazepa Jan”, w: Emanuel Rostworowski (red.), *Polski Słownik Biograficzny*, t. 20, (Wrocław: Wydawnictwo PAN, 1975), 294.
- Maślanka, Julian. „Mazepa”, w: Zofia Stefanowska, Janusz Tazbir (red.), *Życiorysy historyczne, literackie i legendarne*, (Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992), 95–130.
- Moskovich, Wolf. „Hetman Ivan Mazepa's love letters”, w: Giovanna Siedina (ed.), *Mazepa e il suo tempo: Storia, cultura, società/ Mazepa and His Time: History, Culture, Society*, (Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2004), 565–572.
- Ogloblin, Oleksander. *Get'man Ľvan Mazepa ta jogo doba*. Druge dopovnene vidannâ, (N'ŭ Jork–Kiĭv–L'viv–Pariž–Toronto: Misioner, 2001).
- Pavlenko, Sergij. *Ľvan Mazepa*, (Kiĭv: „Al'ternativi”, 2003).
- Pavlenko, Sergij. „Motrâ Kočubejvijišla zamizh za 70-ričnogo V. Čujkeviča?”, w: Sergij Pavlenko, *Kohannâ get'mana Mazepi. Ľstoriko-dokumental'na studiâ*, (Černigiv: Vidavnictvo „Rus”, 2008), dodatki, No. 2, 67–72.
- Pricak, Omel'ân. „Ľvan Mazepa iknâginâ Anna Dol's'ka”, w: Român Smal'-Stóc'kij (red.), *Mazepa: Zbirnik*, t. 2, [pracĭ ukraĭns'kogo naukowego institutu, t. 46], (Varšava, 1938), 102–117.
- Puškin, Aleksânr S. „Poltava”, w: Boris V. Tomaševskij (red.), *Polnoe Sobranie Sočinenij v desâti tomah*, t. 4. *Poëmy – skazki*, (Moskva–Leningrad: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR, 1950), 249–308.
- Serczyk, Władysław A., *Poltawa 1709*, (Warszawa: Ministerstwo Obrony Narodowej, 1982).
- Ševčuk, Valerij. *Prosvičenij volodar: Ľvan Mazepa âk budiivničij Kozac'koĭ deržavi i âk literaturnij geroj*, (Kiĭv: Libid, 2006).

- Siedina, Giovanna (ed.). *Mazepa e il suo tempo: Storia, cultura, società / Mazepa and His Time: History, Culture, Society*, (Alessandria: Edizioni dell'Orso, 2004).
- Sokirko, Oleksij. *Ukraińs'kij rubikon. Poltavs'ka bitva 27 červnâ 1709 r.*, č. 1–2, (Kiïv: Tempora, 2009).
- Subtél'nij, Orest. *Mazepinci: ukraińs'kij separatizm na počatku XVIII st.*, (Kiïv: Libid', 1994).
- Subtelny, Orest. *The Mazepists. Ukrainian Separatism in the Early Eighteenth Century*, (New York: Columbia University Press, 1981).
- Tairova-Âkovleva, Tetâna G. *Ivan Mazepa i Rossijskaâ imperiâ. Istoriâ „predatel'stva”*, (Moskva: Izdatel'stvo Centrpoligraf, 2011).
- Tairova-Âkovleva, Tetâna G. „Motrâ Kočubej i ee roman s getmanom Ivanom Mazepoj”, *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, No. ½, 2007, 99–104.
- Udod, Oleksandr A. (red.). *Mazepiana: materiali do bibliografii (1688–2009)*, uporâd. ta avt. peredm. Ol'ga O. Kovalevs'ka, (Kiïv: Tempora, 2009).
- Wagner, Marek. „Jan (Iwan) Mazepa, hetman kozacki (ok. 1639–1709)”, w: Piotr Kroll, Mirosław Nagielski, Marek Wagner, *Hetmani zaporoscy w służbie króla i Rzeczypospolitej*, (Zabrze: Wydawnictwo Inforteditions, 2010), 420–428.
- Žuravl'ov, Denís V. *Mazepa. Lûdina. Politik. Legenda*, (Harkiv: Folio, 2007).